

25 Het 'maandaghouden' verdwijnt

De disciplineren van arbeiders in de sigarenindustrie

Nadja van Leeuwen

CULEMBORG 1920. De sigarenmakers in Culemborg, het centrum van de tabaksverwerkende industrie in Gelderland, hebben reden tot tevredenheid. In maart 1920 krijgt deze bedrijfstak als eerste in Nederland een landelijk bindende collectieve arbeidsovereenkomst (CAO). Voor alle werknemers in de sigarenindustrie gaan in principe dezelfde arbeidsvoorwaarden gelden – en die zijn een stuk beter dan voorheen.

Al eerder hebben de sigarenmakers in Culemborg geprobeerd via collectieve actie hun arbeidsomstandigheden te verbeteren, maar zonder veel succes. Zo schrijft de Nederlandsche Sigarenmakers en Tabak-bewerkersvereniging in de zomer van 1891 een open brief aan de Culemborgse fabrikanten uit protest tegen de slechte behandeling en de lage lonen van sorteerders: "Mijnheer! Gehoord hebbende de grieven, welke uwe sorteerders, betreffen, en hun inziens zeer onbillijk zijn, verzoeke zoo spoedig deze weg te nemen, en wel: ten 1^e f 2 loonsverhoging, voor elke sorteerder, ten 2^e loon voor op kisten f 1,50, ten 3^e een betere behandeling en niet meer als een opzichter, ten 4^e afschaffing der boete, ten 5^e de chef geen tuiswerk, ten 6^e zaterdags tot 6 uur werken, daarna uitbetalen." De fabrikanten reageren niet bepaald welwillend. Vooral de inmenging van de bond wijzen zij resoluut af, waaraan ze toevoegen dat ze "eerder onze fabrieken voor goed zullen sluiten dan bevelen te gehoorzamen, ons door den zogenaamden Bond, op de wijze als nu geschied is, toegezonden". Een staking breekt uit, maar mede door de lage organisatiegraad van de arbeiders houden de arbeiders het niet lang vol. Na zes weken meldt de *Culemborgsche Courant* dat de staking is afgelopen. "Bij een kalm verloop zijn de meesten zoo verstandig geworden om weder aan het werk te gaan, voordat de gestelde termijn verstreken was, waarop ze niet meer aangenomen zouden worden." [1]

De landelijke CAO is zonder meer een overwinning voor de bonden, maar geen overwinning zonder prijs. Al snel zullen de sigarenmakers in Culemborg net als hun collega's elders in het land merken dat de nieuwe CAO ook hun vroegere vrijheid aan banden legt.

Sigaren en sigarenmakers

De fabricage van sigaren begon in Nederland in het eerste kwart van de negentiende eeuw. De aanwezigheid van tabak en tabakskennis was bepalend voor de vestiging van de fabrieken. Amsterdam en Rotterdam waren als centra van tabakshandel voor de hand liggende vestigingsplaatsen voor sigarenfabrieken, andere plaatsen zoals Veendendaal en Amersfoort waren vanwege de bestaande tabaksteelt aantrekkelijke plaatsen. In Veendendaal bijvoorbeeld was sinds 1887 de bekende Ritmeesterfabriek gevestigd, die na de introductie van de bolknak in 1933 uitgroeide tot één van de grootste sigarenfabrieken van Nederland, met 1700 werknemers in 1939. In 2005 beëindigde deze fabriek als laatste in Nederland de grootschalige productie van sigaren. Gelderland nam na Noord- en Zuid-Holland en Noord-Brabant een belangrijke plaats in als het ging om werkgelegenheid in de sigarenindustrie. Culemborg was op het gebied van de sigarenindustrie

met voorsprong de belangrijkste stad in het Gelders Rivierengebied, maar ook in Nijmegen, Tiel, Dodewaard, Geldermalsen, Wageningen, Dieren en Kesteren waren sigarenfabrieken gevestigd. De eerste sigarenmakerijen werden in de jaren na 1840 in Culemborg opgericht. Vanouds werd er in en rond Culemborg tabak geteeld. De zanderige grond bleek een geschikte bodem te zijn voor de teelt van vooral pruim- en snuiftabak. Deze tabak was minder geschikt voor de productie van sigaren. De bekendheid met het verwerken van tabak en de gunstige perspectieven die de 'nieuwe nijverheid' bood zorgden er waarschijnlijk toch voor dat Culemborg uitgroeide tot een van de sigarennijverheidscentra van Nederland. De groei van de sigarennijverheid nam in de tweede helft van de negentiende eeuw een grote vlucht, tussen 1850 en 1900 vertienvoudigde het binnenlandse sigarenverbruik. Steeds meer mensen vonden werk in de Culemborgse sigarenindustrie. Werkten er in 1851 nog maar 28 mensen in deze sector, rond de eeuwwisseling was dat aantal gegroeid tot 540, oftewel bijna veertig procent van de Culemborgse arbeiders.

Een sigaar bestaat helemaal uit tabak en is opgebouwd uit het binnengoed, bestaande uit losse stukjes tabak, het omblad waar het binnengoed ingerold wordt, en het dekblad dat het geheel luchtdicht afsluit. Tot de jaren dertig werden de sigaren grotendeels met de hand gemaakt. Er moesten heel wat handelingen worden verricht voor een sigaar klaar was en er waren dan ook veel verschillende taken in de fabrieken. Er waren natmakers, strippers, dekopleggers, bosjesmakers, sigarenmakers, sorteerders, pakkers en tot slot een meesterknecht, die tabak verstrekte en die gold als het verlengstuk van de directie. De sigaren werden in verschillende kwaliteiten en formaten gemaakt en het loon dat de arbeiders ontvingen was daarvan afhankelijk. De arbeiders zaten in de fabrieken meestal in één werkplaats bij elkaar. De meesterknecht of de baas hield vanaf een verhoogd plateau, de tribune, toezicht, deelde tabak uit en ontving de sigaren. Voor de tabak kon worden bewerkt, moest die eerst van de hoofdnerf worden ontdaan, gestript. Dit karwei werd soms in huisarbeid verricht, of door meisjes en vrouwen op de fabriek.

De arbeidsomstandigheden in de fabrieken waren verre van ideaal. In de zomer was het vaak bloedheet in de fabriekshallen en in de winter kon het erg koud zijn. Met koude handen was het slecht sigaren maken en aangezien de arbeiders per gemaakte sigaar kregen betaald, was het vaak geen optie om de ramen open te zetten, waardoor de ruimtes niet geventileerd werden. Het voortdurend inademen van tabaksstof, de lange werkdagen van soms wel twaalf uur en het vele stilzitten waren oorzaken van ziekten bij sigarenmakers. Daarnaast waren de arbeiders overgeleverd aan de willekeur van de meesterknechts en de patroons. Een sigarenmaker kon zomaar ontslagen worden, bijvoorbeeld omdat er naar de smaak van de meesterknecht niet zuinig genoeg met dekblad werd omgegaan. Leden van vakbonden liepen meer risico dan anderen. Overigens stelde ondanks de redelijke organisatiegraad van de Culemborgse arbeiders de slagkracht van de bonden niet veel voor. Het vertrouwen van de arbeiders in de vakbonden was na de verloren staking van 1891 aanzienlijk geslonken.

Deze Culemborgse staking uit 1891 had ook landelijke aandacht getrokken, onder meer in het werkgeverstijdschrift *De Tabaksplant*. Hier werd naar aanleiding van de staking het idee geopperd om een werkgeversvereniging op te richten, die echter pas zo'n vijftien jaar later gerealiseerd werd. De Culemborgse fabrikant W.B. Dresselhuys was jarenlang voorzitter van het Verbond van Verenigingen

van Sigarenfabrikanten in Nederland, en daarmee liet Culemborg zijn stem horen binnen het landelijk gevoerde overleg tussen de organisaties. Omgekeerd hadden de landelijke ontwikkelingen ook binnen Culemborg hun weerklank. Van een specifieke Gelderse situatie ten opzichte van de landelijke ontwikkelingen in de sigarenindustrie was geen sprake.

Een bindende CAO

In de jaren twintig en dertig was gemiddeld de helft van de personen werkzaam in de Nederlandse sigarenindustrie lid van één van de vakbonden en ruwweg de helft van de fabrikanten was aangesloten bij een werkgeversvereniging. Tussen de bestaande vier werknemersorganisaties en twee werkgeversorganisaties waren al eerder loononderhandelingen gevoerd, die niet effectief waren doordat ze niet golden voor de ongeorganiseerde werknemers en werkgevers. Dat veranderde in 1920 met de eerste landelijke CAO. Deze was voor de sigarenmakers zeer gunstig. Er werd onder andere een geschillencommissie ingesteld, hetgeen bijdroeg tot de sociale harmonie en arbeidsvrede, en er werden sociale voorzieningen getroffen, waaronder een kindertoeslageregeling. Ook werd het prestatiebeginsel gedeeltelijk afgeschaft en kregen de sigarenmakers één beloning, zonder onderscheid naar de prijs van de sigaar. Tot dan toe kreeg een sigarenmaker meer geld voor een duurdere sigaar. Zo werd in 1915 voor duizend viercents sigaren zeven gulden betaald en voor duizend zeventcents sigaren negen gulden. Na de invoering van de CAO in 1920 was dit bedrag voor elke duizend sigaren, ongeacht de verkoopprijs, zestien gulden. Voor de fabrikanten betekende dit dat de loonkosten na 1920 veel zwaarder wogen op de productiekosten van goedkopere sigaren. Daarnaast liep de export sterk terug doordat de industrie in met name Duitsland zich herstelde en door de protectionistische politiek die veel landen voerden. De invoerrechten werden zo hoog dat de Nederlandse fabrikanten niet meer konden concurreren met plaatselijke bedrijven. De Nederlandse sigarenindustrie moest proberen haar gehele productie op de eigen markt af te zetten, wat nog werd bemoeilijkt door de opkomst van de sigaret, waarvan de Turmacfabriek in Zevenaar een Gelderse illustratie is. De Tabakswet van 1921 was een extra bron van leed voor de fabrikanten. Er werd een accijns geheven van tien procent op het eindproduct, de sigaar, die nauwelijks kon worden doorberekend aan de consument, omdat de vraag naar sigaren al aan het dalen was. Het verplicht gebruik van een banderol, waarmee de rookwaar een merkartikel werd met een officiële prijs en gewicht, leverde daarnaast een stijging van de loonkosten op met zo'n zeventig cent per duizend sigaren, omdat de banderol opgeplakt moest worden.

Het positieve effect dat de fabrikanten verwachtten van de Tabakswet was het aan banden leggen van de huisindustrie, maar dat effect bleef tot hun grote teleurstelling voornamelijk uit. In 1926 deed een Delftse tabaksfabrikant verslag van zijn frustraties over de Tabakswet, de CAO en de oneerlijke concurrentie door de huisindustrie. "De goedkope sigaren, waarvan de markt overstromd is en welke komen uit huis- en kleinindustrie, waarvan het overgrote deel van het publiek niet vraagt naar de herkomst en onder welke omstandigheden ze zijn gemaakt, kan het fabriekmatige bedrijf niet leveren dan met verlies."^[2] De thuiswerker kon zo lang werken als hij wilde om op die manier een fatsoenlijk weekloon bij elkaar te draaien, terwijl de arbeider in de fabriek door de invoering van de CAO gebonden was aan een 45-urige werkweek. "Een schril contrast daarmee vormt het volgens het

collectieve arbeidscontract te betalen fabrieksloon, zoo tot in kleinigheden geregeld, dat het slaan van één spijkertje meer in 'n sigarenkistje recht geeft op hogere beloning. (...) Zoolang er dus huisindustrie van eenige betekenis bestaat, zal een collectief arbeidscontract een ramp blijven voor de fabriekmatige bedrijven!"[3] In de CAO was wel opgenomen dat het thuiswerken in opdracht van de fabrikant verboden was, maar in de praktijk bleek het moeilijk het thuiswerken voor eigen rekening uit te bannen. De schrijver van het pamflet becijferde dat de huisindustrie circa 45 procent fabriceerde van de sigaren, wat oneerlijke concurrentie op grote schaal zou hebben betekend. De omvang van het thuiswerken in Gelderland was volgens een in 1911 uitgebracht rapport over de huisindustrie in Nederland echter beperkt. Het strippen van de tabaksbladeren, wat elders frequent als huisarbeid werd verricht, gebeurde in Culemborg voornamelijk in de fabrieken. Zo mochten sigarenmakers die in de Triowijk woonden, een door fabrikant Dresselhuys voor de huisvesting van de arbeiders gebouwde wijk, op straffe van ontslag geen thuiswerk verrichten. Ter controle liet de fabrikant zelfs huisbezoeken doen, zodat een sigarenmaker klaagde: "dat komt dan maar het huis ingevallen, hetzij vroeg of laat in den avond."[4]

Disciplinerig

Een oude gewoonte van sigarenmakers, vooral van de ongehuwden onder hen, was het zogenaamde 'maandaghouden'. Dit vrijwillig verzuim kon één dag duren, maar ook enkele weken. Niet werken betekende uiteraard ook geen geld verdienen, maar als een sigarenmaker een paar centen had gespaard, nam hij, om de sleur te doorbreken, graag een paar dagen vrijaf om aan 'de sjouw' te gaan, wat meestal inhield dat er in het café flink werd gedronken en gebiljart. Jaarlijkse evenementen zoals de kermis vormden voor veel arbeiders een reden om soms wel een hele week vrij te nemen. De ondernemers waren tot rond de Eerste Wereldoorlog redelijk tolerant tegenover het onregelmatige werken van de sigarenmakers. Het was tenslotte stukwerk, dus wie niet werkte kreeg niet uitbetaald. Een andere vorm van onregelmatig arbeidsgedrag onder de sigarenmakers was het rondtrekken voor werk. De zogenaamde 'echte reizigers' trokken het hele land door op zoek naar werk. Dit rondtrekken kwam ten dele voort uit nieuwsgierigheid en de drang naar afwisseling van werkomgeving, en ten dele uit economische motieven. Arbeiders konden van de relatief gunstige omstandigheden op de arbeidsmarkt gebruik maken door steeds op zoek te gaan naar mogelijkheden om hun inkomsten te verbeteren. Toen bijvoorbeeld in 1866 de firma Thierens en la Porte in Dieren sigarenfabriek 'La Nicotiana' openden, kwamen daar al snel vanuit alle delen van het land 82 sigarenmakers op af. Naast deze mensen, die zich in Dieren vestigden, vonden nog zo'n 60 reizende sigarenmakers werk bij de nieuwe fabriek. Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog werd de situatie voor sigarenmakers ongunstiger; nu was vooral de toenemende werkeloosheid oorzaak van het rondtrekken. Vanuit Culemborg trokken de arbeiders naar plaatsen waar nog wel werk was, zoals Amsterdam, Rotterdam, Beverwijk, Leiden en Wageningen.

De combinatie van een verslechterde situatie in de sigarennijverheid en de CAO van 1920 maakte een einde aan het onregelmatige arbeidspatroon van de Culemborgse sigarenmakers. Ook de Arbeidswet van 1919 speelde daarbij een rol. De nieuwe wet bepaalde dat arbeiders in fabrieken en werkplaatsen niet langer dan 45 uur per week (later verlengd tot 48 uur) en acht uur per dag mochten

werken. De mogelijkheden om na het 'maandaghouden' op andere dagen langer door te werken en zo werk in te halen werden hierdoor aanzienlijk beperkt. Het gebeurde nog wel, maar op minder grote schaal en stiekem. In de landelijke CAO voor sigarenmakers was in navolging van de Arbeidswet eveneens sprake van een achturige werkdag.

De fabrikanten wilden ook paal en perk stellen aan het onregelmatig arbeidsgedrag. Door de grote werkloosheid tijdens en na Eerste Wereldoorlog kregen ze daartoe meer mogelijkheden. Tegen verzuimende sigarenmakers werd hard opgetreden. Minder gewenste sigarenmakers werden zonder pardon ontslagen, soms met zestig tegelijk. Ook het arbeidsethos van de bonden beperkte het onregelmatige werkgedrag van de sigarenmakers. Wegens verzuim ontslagen arbeiders hoefden niet op steun van de bonden te rekenen, want het 'maandaghouden' werd in verband gebracht met drankmisbruik en dit stond haaks op de goede zeden die de bonden propageerden. De arbeidsmoraal onder de sigarenmakers groeide en er voltrok zich langzaam een mentaliteitsverandering, die aansloot bij de door de ondernemers geëiste arbeidsdiscipline. Ook het 'aan de sjouw gaan' nam na de Eerste Wereldoorlog af. De kansen om ergens anders werk te vinden waren geslonken en bovendien waren de Culemborgse sigarenfabrikanten selectiever geworden in het aannemen van personeel. Reizende sigarenmakers werden, behalve in tijden van drukte, nu het liefst buiten de poort gehouden. De economische malaise die in de jaren twintig en dertig in de sigarennijverheid heerste, ging zo hand in hand met de disciplinerende van de sigarenmakers in Culemborg.

NOTEN

1. *Culemborgsche Courant* (28 juni en 9 augustus 1891).
2. Hiolten, *De toestand der sigaren-industrie*, 7.
3. Idem, 8-9.
4. Schuurman, *Zaaien en maaien tegelijk*, 29.

BRONNEN

periodieken

Culemborgsche Courant (1891).

LITERATUUR

I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-Economische geschiedenis van Nederland 1795-1940* ('s-Gravenhage, 1976).

A. Eillebrecht, J. Grimbergen en P. Schipper, *De sigarennijverheid in Culemborg. Mensen en fabrieken* (Culemborg, 1986).

C.N.J. Hiolten, *De toestand der sigaren-industrie in het voorjaar 1926* (Delft, 1926).

W. van der Hoeven, *De Nederlandse Sigarenmakers en Tabakbewerkerbond opgericht op 26 december 1887. Zijn geschiedenis, werken en streven* (Amsterdam, 1937).

A.A.G. Meijers, *De Nederlandse sigarenindustrie. Een onderzoek naar haar economische en sociale betekenis voor de Nederlandse volksgemeenschap* (Amsterdam, 1949).

P.H. de Ruiters en zoon, *Sigarenfabrikanten Culemborg (Holland)* (Culemborg, z.j.).

J.H. Schaper, *De arbeidswet van 1919* (Amsterdam, 1919).

J. Schuurman, *Zaaien en maaien tegelijk. Organisatie van sigarenmakers in Culemborg 1891-1913* (Culemborg, 1994).

K.E. Sluyterman, *Ondernemen in sigaren. Analyse van bedrijfsbeleid in vijf Nederlandse sigarenfabrieken in de perioden 1856-1865 en 1925-1934* (Tilburg, 1983).

J.L. van Zanden en R.T. Griffiths, *Economische geschiedenis van Nederland in de 20^e eeuw* (Utrecht, 1989).